פרשת ויחי

פרק מז (כח) וַיְחִי יַעֲקֹב בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם שְׁבַע עֶשְׂרֵה שָׁנָה וַיְהִי יְמֵי־יַעֲקֹב שְׁנֵי חַיָּיו שֶׁבַע שָׁנִים וְאַרְבָּעִים וּמְאַת שָׁנָה׃ (כט) וַיִּקְרְבוּ יְמֵי־יִשְׂרָאֵל לָמוּת וַיִּקְרָא לִבְנוֹ לְיוֹסֵף וַיֹּאמֶר לוֹ אִם־נָא מָצָאתִי חֵן בְּעֵינֶיךָ שִׂים־נָא יָדְךָ תַּחַת יְרֵכִי וְעָשִׂיתָ עִמָּדִי חֶסֶד וֶאֱמֶת אַל־נָא תקברני [תִקְבְּרֵנִי] בְּמִצְרָיִם׃ (ל) וְשָׁכַבְתִּי עִם־אֲבֹתַי וּנְשָׂאתַנִי מִמִּצְרַיִם וּקְבַרְתָּנִי בְּקִבְרָתָם וַיֹּאמַר אָנֹכִי אֶעֱשֶׂה כִּדְבָרֶךָ׃ (לא) וַיֹּאמֶר הִשָּׁבְעָה לִּי וַיִּשְׁבַּע לוֹ וַיִּשְׁתַּחוּ יִשְׂרָאֵל עַל־רֹאשׁ הַמִּטָּה׃ {פ} **פרק מח (א)** וַיְהִי אַחֲרֵי הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה וַיֹּאמֶר לְיוֹסֵף הִנֵּה אָבִיךָ חֹלֶה וַיִּקַּח אֶת־שְׁנֵי בָנָיו עִמּוֹ אֶת־מְנַשֶּׁה וְאֶת־אֶפְרָיִם׃ (ב) וַיַּגֶּד לְיַעֲקֹב וַיֹּאמֶר הִנֵּה בִנְךָ יוֹסֵף בָּא אֵלֶיךָ וַיִּתְחַזֵּק יִשְׂרָאֵל וַיֵּשֶׁב עַל־הַמִּטָּה׃ (ג) וַיֹּאמֶר יַעֲקֹב אֶל־יוֹסֵף אֵל שַׁדַּי נִרְאָה־אֵלַי בְּלוּז בְּאֶרֶץ כְּנָעַן וַיְבָרֶךְ אֹתִי׃ (ד) וַיֹּאמֶר אֵלַי הִנְנִי מַפְרְךָ וְהִרְבִּיתִךָ וּנְתַתִּיךָ לִקְהַל עַמִּים וְנָתַתִּי אֶת־הָאָרֶץ הַזֹּאת לְזַרְעֲךָ אַחֲרֶיךָ אֲחֻזַּת עוֹלָם׃ (ה) וְעַתָּה שְׁנֵי־בָנֶיךָ הַנּוֹלָדִים לְךָ בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם עַד־בֹּאִי אֵלֶיךָ מִצְרַיְמָה לִי־הֵם אֶפְרַיִם וּמְנַשֶּׁה כִּרְאוּבֵן וְשִׁמְעוֹן יִהְיוּ־לִי׃

רש"י

מז:כח ויחי יעקב - למה פרשה זו סתומה, לפי שכיון שנפטר יעקב אבינו נסתמו עיניהם ולבם של ישראל מצרת השעבוד שהתחילו לשעבדם. דבר אחר שבקש לגלות את הקץ לבניו ונסתם ממנו:

מז:כט ויקרבו ימי ישראל למות - כל מי שנאמר בו קריבה למות לא הגיע לימי אבותיו. [יצחק חי מאה ושמונים ויעקב מאה ארבעים ושבע. בדוד נאמר קריבה, אביו חי ארבע מאות שנים והוא חי שבעים]:

ויקרא לבנו ליוסף - למי שהיה יכולת בידו לעשות:

שים נא ידך - והשבע:

חסד ואמת - חסד שעושין עם המתים הוא חסד של אמת, שאינו מצפה לתשלום גמול:

אל נא תקברני במצרים - סופה להיות עפרה כנים (ומרחשין תחת גופי) ושאין מתי חוצה לארץ חיים אלא בצער גלגול מחילות, ושלא יעשוני מצרים עבודה זרה:

מז:לא על ראש המטה - הפך עצמו לצד השכינה, מכאן אמרו שהשכינה למעלה מראשותיו שלו חולה. דבר אחר על ראש המטה, על שהיתה מטתו שלמה שאין בה רשע, שהרי יוסף מלך הוא, ועוד שנשבה לבין הגוים, והרי הוא עומד בצדקו:

מח:א ויאמר ליוסף - אחד מן המגידים, והרי זה מקרא קצר. ויש אומרים אפרים היה רגיל לפני יעקב בתלמוד, וכשחלה יעקב בארץ גושן, הלך אפרים אצל אביו למצרים והגיד לו:

מח:ב ויתחזק ישראל - אמר אף על פי שהוא בני, מלך הוא ואחלוק לו כבוד. מכאן שחולקין כבוד למלכות, וכן משה חלק

רמב"ן

מז:כח ירידת יעקב למצרים – רמז לגלות אדום

ויחי יעקב בארץ מצרים שבע עשרה שנה - כבר הזכרתי (לעיל מג יד) כי רדת יעקב למצרים הוא גלותינו היום ביד החיה הרביעית (דניאל ז ז) רומי הרשעה, כי בני יעקב הם עצמם סבבו רדתם שם במכירת יוסף אחיהם, ויעקב ירד שם מפני הרעב, וחשב להנצל עם בנו בבית אוהב לו, כי פרעה אוהב את יוסף וכבן לו, והיו סבורים לעלות משם ככלות הרעב מארץ כנען, כמו שאמרו (לעיל מז ד) לגור בארץ באנו כי אין מרעה לצאן אשר לעבדיך כי כבד הרעב בארץ כנען. והנה לא עלו, אבל ארך עליהם הגלות, ומת שם ועלו עצמותיו, וזקני פרעה ושריו העלוהו, ועשו עמו אבל כבד:

וכן אנחנו עם רומי ואדום. אחינו הסיבונו ביאתינו בידם, כי כרתו ברית עם הרומיים. ואגריפס המלך האחרון לבית שני ברח אליהם לעזרה, ומפני הרעב נלכדו אנשי ירושלים, והגלות ארך עלינו מאד, לא נודע קצו כשאר הגליות. ואנחנו בו כמתים אומרים יבשו עצמותינו נגזרנו לנו, ויעלו אותנו מכל העמים מנחה לה', ויהיה להם אבל כבד בראותם כבודנו. ואנחנו נראה בנקמת ה', יקימנו ונחיה לפניו:

רש"י (המשך)

כבוד למלכות (שמות יא ח) וירדו כל עבדיך אלה אלי, וכן אליהו (מ"א יח מו) וישנס מתניו וגו':

מח:ה לי הם - בחשבון שאר בני הם ליטול חלק בארץ איש כנגדו[133]:

גור אריה

133 תועלת אפרים ומנשה כשני שבטים (על "ליטול חלק בארץ") **ליטול חלק בארץ איש כנגדו.** ואם תאמר מאי מהני להם דבר זה, סוף סוף לא יהיה להם יותר מלשאר שבטים, יש לומר דמהני להו שפיר, דאמרינן בפרק מרובה (ב"ק פא ע"ב) דלא היה שבט מישראל שלא היה לו בהר ובשפילה ובנגב, לכך מהני שיהיה לאפרים כל הדברים האלו וכן למנשה, וזהו שבח גדול להם, דיש ניחא ליה בהאי ויש ניחא ליה בהאי, וכאשר נתנו לאפרים בהר ובשפילה ובנגב לקח

(ו) וּמוֹלַדְתְּךָ אֲשֶׁר־הוֹלַדְתָּ אַחֲרֵיהֶם לְךָ יִהְיוּ עַל שֵׁם אֲחֵיהֶם יִקָּרְאוּ בְּנַחֲלָתָם׃

רמב"ן

מח:ו בכורת יוסף בנחלה – אפרים ומנשה כשבטים

ומולדתך אשר הולדת אחריהם - אם תוליד עוד בנים לא יהיו במנין בני אלא בתוך שבטי אפרים ומנשה יהיו נכללין, ולא יהא להם שם כשאר השבטים לענין הנחלה. ואף על פי שנתחלקה ארץ ישראל למנין גולגלותם, כדכתיב לרב תרבה נחלתו, וכל איש נטל בשוה, חוץ מן הבכורות, מכל מקום לא נקראו שבטים אלא אלו, לשון רש"י׃

וזה איננו נכון, שאם כן אין הבכורה ליוסף אלא לענין הכבוד בלבד שיקראו בניו שבטים, והכתוב אומר בנחלתם. ובגמרא אמרו לנחלה הקשתים לראובן ושמעון ולא לדבר אחר וכו׳, כדאיתא בהוריות (ו ב). והזכירו רבותינו בכל מקום (ב"ב קכג א) שהיה יוסף בכור לנחלה וירש פי שנים כאחד כמשפט כל בכור, ולא היתה בכורתו להקרא שבטים בלבד כדברי הרב. ומזה נלמוד עוד שלא חלקו הארץ לכל שבטי ישראל לגולגלותם, שאם כן מה הבכורה הזאת בירושה. ואם נאמר שנתנו לכל אחד ואחד מבני יוסף פי שנים כאחד מכל אישי שאר השבטים, לא הוזכר זה בכתוב כלל, ולא מצינו ביעקב שיתן בכורה ליוסף אלא שאמר בכאן כראובן ושמעון יהיו לי, ומזה אמר הכתוב (דהי"א ה א) נתנה בכורתו לבני יוסף בן ישראל, אם כן היו לגמרי כשני שבטים והיא בכורתו, וכך הם דברי חכמים בכל מקום (ב"ב קכג א)׃

רמב"ן (המשך)

אבל הענין איננו כלל כמו שאמר הרב, שארץ ישראל לשבטים נתחלקה, שנים עשר חלקים שוים עשו ממנה, ונטל שבט שמעון הממועט שבהם כשבט יהודה שמרובה באוכלוסין, ונטלו אפרים ומנשה כראובן ושמעון בשוה. וכך העלו בגמרא פרק יש נוחלין (שם). וכתוב (יחזקאל מז יג) תתנחלו בארץ לשנים עשר שבטי ישראל יוסף חבלים. וכן אמר אונקלוס (להלן מט כב) תרין שבטין יפקון מבנוהי יקבלון חולקא ואחסנתא, שיהיו שוים בקבלת הנחלה, וטעם חולקא, חלק בכור, ואחסנתא, ירושת הפשוט. ומה שאמר הכתוב (במדבר כו נד) לרב תרבה נחלתו ולמעט תמעיט, לענין בתי אבות הנזכרים בפרשה דבר הכתוב, שהשבט מחלק חלקו לבתי אבות של יוצאי מצרים, ובית אב מרובה נותנין לו חלק גדול ובית אב ממועט נותנין לו חלק קטן, ומתים יורשים החיים כמפורש בספרי (פנחס קלב), ורש"י הזכירו בפרשת פנחס (במדבר כו נה)׃

והכלל בענין יוסף שהיה בכור לנחלה, ואם חלקו ישראל הארץ לשבטים כמוזכר בגמרא (ב"ב קכא ב) נתנו לו כראובן ושמעון בשוה. ואם אולי נאמר שחלקוהו לגולגלותם, כנגלה מן הכתוב, נתנו להם כפלים במספרם. חלק פשוט כדין שאר האנשים, וחלק שני בכורה. ויהיה טעם כראובן ושמעון, כפלים במספרם, אבל שיהיה יוסף כשאר השבטים בנחלה, ותהיה הבכורה להקרא שני שבטים, כמאמר הרב, זה דבר שאי אפשר בשום פנים׃

גור אריה

כל אחד ואחד מה דניחא ליה, ואם היה שבט אחד, אף על גב שאם היו רבים היו נותנים לו הרבה - היה מרבה לו בהר או בשפילה, דלא היה צריך רק שיהיה להם נחלה הרבה, כך יש לומר. והרמב"ן הקשה על פירוש רש"י (פסוק ו) שאמר שלא היה הבכורה ליוסף רק שיהיו נקראים שבטים - שהרי הכתוב אומר (פסוק ו) "ובנחלתם", ובכל מקום אמרו יוסף היה בכור לנחלה, ועוד דהעלה בגמרא בפרק יש נוחלין (ב"ב קכב.) דלשבטים איפלוג, פירוש שכל השבטים נטלו בשוה - אותו שהיה שבטו מרובה כאותו שהיה שבטו מועט, כך הקשה הרמב"ן. ואינו קושיא מה שאמר כי יוסף היה בכור לנחלה, דודאי אף רש"י מודה בזה, שהרי בפירוש אמר (רש"י פסוק ו) 'ולא יהיה להם שם בשבטים לענין נחלה', מכלל דאפרים ומנשה היה להם שם בשביל נחלה, אלא הרב מפרש דחילוק יש אף על גב דכל אחד נטל חלק בשוה, כיון דמסקינן (ב"ק פא ע"ב) דלא היה שבט שלא היה לו בהר ובשפילה כדאמרינן למעלה, היה מועיל להם שהיו ב' שבטים, דהשתא היה לכל אחד ואחד בהר ובשפילה, ואם לא שהיו ב' שבטים לא נתנו להם. ועוד לענין שלא תסוב הנחלה משבט זה אל שבט אחר יש חילוק ביניהם, דלכל אחד היה לו נחלה בפני עצמו, ולא יסוב משבט לשבט. והרי כך צריך לומר למאן דאמר לקרקפתא איפלוג אפילו לפירוש הרמב"ן ז"ל. ומה שפירש דאם נאמר דחלקו אותן לגלגולת היה בכורה של יוסף שנתנו להם כפלים כשאר השבטים, דבר זה אין הדעת מקבל, באיזה מקום נזכר זה בכתוב שיהיה לבני יוסף כפל לכל אחד ואחד, ולמה היה ליעקב לומר "אפרים ומנשה כראובן ושמעון יהיו לי", לא הוי ליה רק לומר שיתן לו הבכורה שיקח כל אחד שני חלקים בארץ - אם היינו מפרשים דהיו נותנים לבני יוסף לכל אחד ב' חלקים - חלק בכורה וחלק פשוט, אלא על כרחך לא היה ב' חלקים, רק שנקרא אפרים שבט בפני עצמו כמו ראובן ושמעון, והשתא איך יאמר דהיה הבכורה ליוסף אם נחלק לקרקפתא, אלא על כרחך כמו שפירש רש"י לענין זה, דהיה נוטל חלק בפני עצמו שלא תסוב משבט אפרים למנשה הנחלה כדאמרינן למעלה, והיה לכל אחד בהר ובשפילה. ומה שהקשה על זה דהרי בגמרא מסיק דלשבטים איפלוג ולא לקרקפתא, רש"י מפרש דאף אם נאמר דאפלוג לשבטים לא נטל כל שבט (יותר) [בשוה], רק כל אחד ואחד לפי שהוא מרובה באוכלוסין נתנו לו חלק רב ולמועט נתנו לו חלק קטן, ולא מבעיא ליה שם רק באיזה ענין היה חלוקה, אם ל"ב חלקים היה הגורל, או שהיו מטילין גורל על כל אחד ואחד. אלא דקשיא מאי דמסיק התם דלעתיד תהיה הארץ נחלקת ל"ג חלקים, פירוש חלק אחד לנשיא, וזה אי אפשר לפרש רק שתהא הארץ נחלק בשוה ל"ג חלקים, דאם נאמר כל אחד לפי מה שהוא - מה יהיה מגיע לנשיא, אלא על כרחך ל"ג חלקים שוים קאמר, והכי נמי הא דאמרינן דארץ ישראל נחלק ל"ב חלקים הוא לחלקים שוים, אם לא שנדחק לפרש דמתחלה נחלקה ל"ג חלקים שוים, ונוטל הנשיא חלק אחד, ואחר כך יחזרו ויחלקו ה"ב חלקים של שבטים כל אחד כפי מה שהוא, וזה לא משמע מן הברייתא. וראיה לזה דקאמר בגמרא כי בעי למפשט דלשבטים נחלק - קתני מיהא שמתחלה נחלק ל"ב שבטים, ומאי ראיה היא זאת, שמא הכי קאמר - מתחלה לא היה נחלק ל"ג חלקים כמו שיהיה לעתיד שיהיה גם כן חלק אחד לנשיא, אלא ל"ב שבטים בלבד, ולא בא לאשמועינן רק דהיו חולקים אותו ל"ב חלקים ולא ל"ג, אלא עיקר ראיתו מדקתני ברישא עתידה שתחלק ל"ג חלקים שוים הכי נמי הא דקאמר 'ל"ב חלקים' רוצה לומר ל"ב חלקים שוים, דודאי 'ל"ג חלקים' משמע חלקים שוים נטלו. והשתא הוי שפיר נמי 'קתני מיהת וכו" דמשמע דמרישא בלחוד דייק ולא מסיפא, ואדרבה מסיפא דייק טפי אי לא מיבעי רק באיכות החלוק אם היה הגורל על כל אחד ואחד או על השבטים, דבהדיא קתני 'אם ראובן עלה - חלק פלוני יהיה עולה עמו', ובהדיא מוכח דלשבטים איפלוג, והווא ליה למימר 'קתני מיהא אם ראובן עולה כו'', ולא הוי ליה למימר 'קתני מיהא שמתחלה נחלק ל"ב שבטים', אלא כמו שאמרנו דדייק מרישא. ועוד דאי לקרקפתא דגברא אחלוק האי דקאמר "אפרים

(ז) וַאֲנִי ׀ בְּבֹאִי מִפַּדָּן מֵתָה עָלַי רָחֵל בְּאֶרֶץ כְּנַעַן בַּדֶּרֶךְ בְּעוֹד כִּבְרַת־אֶרֶץ לָבֹא אֶפְרָתָה וָאֶקְבְּרֶהָ שָׁם בְּדֶרֶךְ אֶפְרָת
הִוא בֵּית לָחֶם׃ (ח) וַיַּרְא יִשְׂרָאֵל אֶת־בְּנֵי יוֹסֵף וַיֹּאמֶר מִי־אֵלֶּה׃ (ט) וַיֹּאמֶר יוֹסֵף אֶל־אָבִיו בָּנַי הֵם אֲשֶׁר־נָתַן־לִי
אֱלֹהִים בָּזֶה וַיֹּאמֶר קָחֶם־נָא אֵלַי וַאֲבָרְכֵם׃ (י) וְעֵינֵי יִשְׂרָאֵל כָּבְדוּ מִזֹּקֶן לֹא יוּכַל לִרְאוֹת וַיַּגֶּשׁ אֹתָם אֵלָיו וַיִּשַּׁק
לָהֶם וַיְחַבֵּק לָהֶם׃ (יא) וַיֹּאמֶר יִשְׂרָאֵל אֶל־יוֹסֵף רְאֹה פָנֶיךָ לֹא פִלָּלְתִּי וְהִנֵּה הֶרְאָה אֹתִי אֱלֹהִים גַּם אֶת־זַרְעֶךָ׃ (יב)
וַיּוֹצֵא יוֹסֵף אֹתָם מֵעִם בִּרְכָּיו וַיִּשְׁתַּחוּ לְאַפָּיו אָרְצָה׃ (יג) וַיִּקַּח יוֹסֵף אֶת־שְׁנֵיהֶם אֶת־אֶפְרַיִם בִּימִינוֹ מִשְׂמְאל
יִשְׂרָאֵל וְאֶת־מְנַשֶּׁה בִשְׂמֹאלוֹ מִימִין יִשְׂרָאֵל וַיַּגֶּשׁ אֵלָיו׃ (יד) וַיִּשְׁלַח יִשְׂרָאֵל אֶת־יְמִינוֹ וַיָּשֶׁת עַל־רֹאשׁ אֶפְרַיִם וְהוּא
הַצָּעִיר וְאֶת־שְׂמֹאלוֹ עַל־רֹאשׁ מְנַשֶּׁה שִׂכֵּל אֶת־יָדָיו כִּי מְנַשֶּׁה הַבְּכוֹר׃ (טו) וַיְבָרֶךְ אֶת־יוֹסֵף וַיֹּאמַר הָאֱלֹהִים אֲשֶׁר
הִתְהַלְּכוּ אֲבֹתַי לְפָנָיו אַבְרָהָם וְיִצְחָק הָאֱלֹהִים הָרֹעֶה אֹתִי מֵעוֹדִי עַד־הַיּוֹם הַזֶּה׃

רש"י

מח:ז ואני בבאי מפדן וגו' - ואף על פי שאני מטריח עליך להוליכני להקבר בארץ כנען, ולא כך עשיתי לאמך, שהרי סמוך לבית לחם מתה׃

ואקברה שם - ולא הולכתיה אפילו לבית לחם להכניסה לארץ, וידעתי שיש בלבך עלי [תרעומת], אבל דע לך[134] שעל פי הדבור קברתיה שם שתהא לעזרה לבניה כשיגלה אותם נבוזראדן, והיו עוברים דרך שם, יצאת רחל על קברה ובוכה ומבקשת עליהם רחמים, שנאמר (ירמיה לא יד) קול ברמה נשמע רחל מבכה על בניה וגו', והקב"ה משיבה (ירמיה לא טו) יש שכר לפעולתך נאם ה' ושבו בנים לגבולם.

מח:ח וירא ישראל את בני יוסף - בקש לברכם ונסתלקה שכינה ממנו, לפי שעתיד ירבעם ואחאב לצאת מאפרים, ויהוא ובניו ממנשה׃

ויאמר מי אלה - מהיכן יצאו אלו שאינן ראוין לברכה׃

מח:ט בזה - [הראה לו] שטר אירוסין ושטר כתובה, ובקש יוסף רחמים על הדבר ונחה עליו רוח הקדש׃

מח:יד שכל את ידיו - כתרגומו אחכמינון, בהשכל וחכמה השכיל את ידיו (לכך, ומדעת), כי יודע היה כי מנשה הבכור, ואף על פי כן לא שת ימינו עליו׃

רמב"ן

מח:ז קבורת רחל בדרך – התנצלות יעקב ליוסף

ועל דרך הפשט גם כן אמר לו כן כמתנצל, שלא יחר ליוסף בראות חפצו בקבורת המערה על שלא קבר אמו שם, וכאשר קבר שם את לאה, ולכך אמר לו כי מתה בארץ כנען ולא נקברה בחוצה לארץ כאשר תהיה קבורת מצרים ליעקב, ומתה בדרך בפתע פתאום ולא יכול לקברה שם, כי איך יעזוב את בניו ואת מקנהו בדרך וילך מהרה עמה למערת המכפלה, ואיה הרופאים והרפואות לחנט אותה. וזה טעם "עלי". ואף על פי שמערת המכפלה אינה רחוקה משם רק כחצי יום, היה יעקב כבד מאד במקנה הגדול ובני בית ולא יגיעו שם רק בימים רבים, וכן עשה בדרך ההוא ימים רבים עד בואו אל אביו. ושנו חכמים (מו"ק כז א) ולא של נשים לעולם מפני הכבוד׃

ואני סבור שהיו אלו דברי התנצלות, וגם יוסף יודע שמתה בדרך ונקברה בארץ, וכבוד עשה לה במותה, אבל הכוונה ליעקב שלא הוליך אותה למערה כדי שלא יקבור שם שתי אחיות, כי יבוש מאבותיו, ולאה היא הנשאת לו ראשונה בהיתר, ורחל באהבתו אותה בנדר אשר נדר לה לקחה׃

גור אריה

ומנשה כראובן ושמעון יהיו לי" באיזה ענין קאמר, כיון דהגורל היה על כל איש ואיש בטל לגמרי לפי זה "כראובן ושמעון יהיו", בשלמא אם נאמר דאף לאותה סברא ד'לקרקפתא דגברא איפלוג' סבירא ליה דהחלוק לא היתה רק לשבטים, ולשבטים היו מפילים גורל, והיו נותנים לאפרים נחלה בפני עצמו, ולמשנה בפני עצמו, ולעולם היו נותנים לפי רבוים ולפי מיעוטם - שפיר, אבל אם נאמר דהיה הגורל על כל איש בפני עצמו - מאי מהני לאפרים ומנשה, דדוחק לומר דהיה מהני שהיה בא בגורל חלק אפרים ביחד וחלק מנשה ביחד, דאם כן היה הבכורה על מידי דהוא בידי שמים ולא בידי אדם, והרי יעקב נתן הבכורה ליוסף לא שיהיה כן בגורל. אבל אם נפרש 'לשבטים' רוצה לומר לחלקים בשוה, ו'לקרקפתא' כל שבט לפי מה שהוא, ומכל מקום כל שבט ושבט היה לו תחום בפני עצמו - ניחא. אבל מה שפירש הרמב"ן ולמאן דאמר ל'קרקפתא דגברא' היו נוטלים כל אחד מבני יוסף ב' חלקים - כלל אין לומר כך, כמו שנתבאר למעלה. ועוד איך יתכן זה, דלא נתן יעקב הבכורה רק לאפרים ומנשה, לא לכל אחד ואחד מבני יוסף. ועיין בפרשת פנחס (במדבר כו, נד) עוד, ושם הארכתי לפרש הסוגיא׃

134 **קבורת רחל בדרך ובכייתה על בניה** (על "וידעתי שיש בלבך עלי") **אבל דע לך וכו'.** מדכתיב "ואקברה שם", ולא הוי למכתב רק "בדרך", אלא "שם" פירושו דווקא היה ראוי לקבור אותה שם בדרך - ולא במקום אחר, והיינו טעמא כמו שמפרש ואזיל. ואם תאמר ולמה רחל בוכה יותר משאר אמהות, ובמדרש איכה רבתי (פתיחתא סוף אות כד) אמר שם לפי שרחל אמנו אומרת להקב"ה מה עשו בני שכך הבאת עליהם פורענות, אם בשביל עבודה זרה שנקראת 'צרה', הלא אהבתי אישי יעקב ועבד בי ז' שנים (לעיל כט, כ), ולבסוף נתן אבי לו את אחותי לאשה (שם שם כד), וקבלתי אהבתי לבעלי ומסרתי הסימנים לאחותי. אני בשר ודם - ואתה מלך רחמן על אחת כמה וכמה שתרחם עליהם, והקב"ה משיב "יש שכר לפעולתך ושבו בנים מארץ אויב" (ר' ירמיה לא, טו). וביאור ענין זה כי בשביל שידעה רחל שיעקב ראוי שישא שתי נשים, כי אין העולם הזה - שהוא עולם החלוק והפירוד - ראוי שיהיה הכל

(טז) הַמַּלְאָךְ הַגֹּאֵל אֹתִי מִכָּל־רָע יְבָרֵךְ אֶת־הַנְּעָרִים וְיִקָּרֵא בָהֶם שְׁמִי וְשֵׁם אֲבֹתַי אַבְרָהָם וְיִצְחָק וְיִדְגּוּ לָרֹב בְּקֶרֶב הָאָרֶץ׃ (יז) וַיַּרְא יוֹסֵף כִּי־יָשִׁית אָבִיו יַד־יְמִינוֹ עַל־רֹאשׁ אֶפְרַיִם וַיֵּרַע בְּעֵינָיו וַיִּתְמֹךְ יַד־אָבִיו לְהָסִיר אֹתָהּ מֵעַל רֹאשׁ־אֶפְרַיִם עַל־רֹאשׁ מְנַשֶּׁה׃ (יח) וַיֹּאמֶר יוֹסֵף אֶל־אָבִיו לֹא־כֵן אָבִי כִּי־זֶה הַבְּכֹר שִׂים יְמִינְךָ עַל־רֹאשׁוֹ׃ (יט) וַיְמָאֵן אָבִיו וַיֹּאמֶר יָדַעְתִּי בְנִי יָדַעְתִּי גַּם־הוּא יִהְיֶה־לְּעָם וְגַם־הוּא יִגְדָּל וְאוּלָם אָחִיו הַקָּטֹן יִגְדַּל מִמֶּנּוּ וְזַרְעוֹ יִהְיֶה מְלֹא־הַגּוֹיִם׃ (כ) וַיְבָרְכֵם בַּיּוֹם הַהוּא לֵאמֹר בְּךָ יְבָרֵךְ יִשְׂרָאֵל לֵאמֹר יְשִׂמְךָ אֱלֹהִים כְּאֶפְרַיִם וְכִמְנַשֶּׁה וַיָּשֶׂם אֶת־אֶפְרַיִם לִפְנֵי מְנַשֶּׁה׃ (כא) וַיֹּאמֶר יִשְׂרָאֵל אֶל־יוֹסֵף הִנֵּה אָנֹכִי מֵת וְהָיָה אֱלֹהִים עִמָּכֶם וְהֵשִׁיב אֶתְכֶם אֶל־אֶרֶץ אֲבֹתֵיכֶם׃ (כב) וַאֲנִי נָתַתִּי לְךָ שְׁכֶם אַחַד עַל־אַחֶיךָ אֲשֶׁר לָקַחְתִּי מִיַּד הָאֱמֹרִי בְּחַרְבִּי וּבְקַשְׁתִּי׃ {פ}

רש״י

מח:טז המלאך הגאל אתי - מלאך הרגיל להשתלח אלי בצרתי, כענין שנאמר (בראשית לא יא - יג) ויאמר אלי מלאך האלהים בחלום יעקב וגו׳ אנכי האל בית אל׃

וידגו - כדגים הללו שפרים ורבים ואין עין [הרע] שולטת בהם׃

מח:יט ידעתי בני ידעתי - שהוא הבכור׃

גם הוא יהיה לעם וגם הוא יגדל - שעתיד גדעון לצאת ממנו שהקב״ה עושה נס על ידו׃

ואולם אחיו הקטן יגדל ממנו - שעתיד יהושע לצאת ממנו שינחיל את הארץ וילמד תורה לישראל׃

וזרעו יהיה מלא הגוים - כל העולם יתמלא בצאת שמעו כשיעמיד חמה בגבעון וירח בעמק אילון׃

מח:כ בך יברך ישראל - הבא לברך את בניו, יברכם בברכתם ויאמר איש לבנו ישימך אלהים כאפרים וכמנשה׃

וישם את אפרים - בברכתו לפני מנשה, להקדימו בדגלים ובחנוכת הנשיאים׃

מח:כב ואני נתתי לך - לפי שאתה טורח להתעסק בקבורתי, וגם אני נתתי לך נחלה שתקבר בה, ואי זו, זו שכם, שנאמר (יהושע

רש״י (המשך)

כד לב) ואת עצמות יוסף אשר העלו בני ישראל ממצרים קברו בשכם׃

שכם אחד על אחיך - שכם ממש, היא תהיה לך חלק אחד יתירה על אחיך׃

בחרבי ובקשתי - כשהרגו שמעון ולוי את אנשי שכם נתכנסו כל סביבותיהם להזדווג להם וחגר יעקב כלי מלחמה כנגדן. דבר אחר שכם אחד היא הבכורה שיטלו בניו שני חלקים, ושכם לשון חלק הוא, והרבה יש לו דומים במקרא (תהלים כא יג) כי תשיתמו שכם, תשית שונאי לפני לחלקים, [(שם ס ח) אחלקה שכם, (הושע ו ט) דרך ירצחו שכמה, איש חלקו], (צפניה ג ט) לעבדו שכם אחד׃

אשר לקחתי מיד האמורי - מיד עשו שעשה מעשה אמורי. דבר אחר שהיה צד אביו באמרי פיו׃

בחרבי ובקשתי - היא חכמתו ותפלתו׃

גור אריה

באחדות, ואם לא היה ליעקב רק אשה אחת היו ישראל אחד, ולא היה יהודה מלאה ואפרים מרחל, כמו שלא יחצו לעתיד לימות המשיח, ומפני שראתה רחל דבר זה - קבלה באהבה, ולפיכך גם כן ראוי שימחול השם יתברך לישראל, כי מפני שאין האחדות בעולם הזה, ועדיין העבודה זרה בעולם - זהו שגורם לישראל לחטוא, שזהו מחסרון שהוא בעולם וממנהגו, ולכך רחל היא מבקשת רחמים, שהרי בה נראה שעולם הזה מסוגל שיהיה [בו] שניות וצרה בעולם הפירוד, שאינו מסוגל לאחדות. ועוד שכך אמרה - שאם לא היה מסדר העולם וענין שהוא נוהג להיות בו צרה - לא היה דבר זה לאבות, שהרי האבות לפי שהם אבות העולם [הם] עיקר מציאות העולם, וכמו שנתבאר בפרשת וישלח יעקב מלאכים (לעיל לב, ג סוף אות ב) שהאבות הם עיקר העולם וסדר של עולם, וכיון שמצאנו שהיה ענין שלהם להיות להם צרה כמו שהיה לרחל, אם כן ענין זה ראוי לעולם הזה, ולפיכך רחל מבקשת רחמים בלבד, והבן זה היטב. ועוד יש במדרש (ב״ר עא, ב) ״רחל מבכה על בניה״ (ירמיה לא, יד) ישראל נקראים על שם רחל, ולא על שם רחל אלא על שם בנה, שנאמר (ר׳ עמוס ה, טו) ״אולי יחנן ה׳ צבאות שארית יוסף״, ולא על שם בנה אלא על שם בן בנה ״הבן יקיר לי אפרים״ (ירמיה לא, יט). וזהו המדרש יש לו סוד יותר, כי קרא כנסת ישראל ׳רחל׳, לפי שרחל עקרת הבית של יעקב והכל טפל אצלה, ולכך היא כמו בית יעקב, ונקראת כנסת ישראל - שהם בית יעקב - על שמה, ובזכות רחל ישובו לגבולם להתחבר בהקב״ה. כי פירוד זה שישראל נפרדים מעל הקדוש ברוך הוא מפוזרים בכל הארצות - יש להם כח המקשר והמקבץ אותם, שהרי רחל היא ׳בית יעקב׳ מחברת אותם, ובזכותה יהיה להם קבוץ גמור לשוב לגבולם, ולפיכך נקברה רחל בדרך. כי דבר זה הוא שלא תהיה נקברת רחל במערה אצל האבות רק תהא עם בניה, שהיא מתיחסת אל בניה, לפי שרחל היא היתה ׳בית יעקב׳ גם כן, ולפיכך כאשר הוגלו ישראל היתה רחל מבקשת רחמים, שאין ראוי שיהיה לישראל פירוד, כי היא קיבוץ לבית יעקב. והקב״ה משיב לה כי אף על גב שהוגלו לשעה, בזכותה שהיא מחברת ומאחדת הכל - ישובו לגבולם. כי יש כח קבוץ עוד בישראל ואחדות, שבזכות אותו קבוץ ואחדות ישובו הם לגבולם להתאחד. ולפיכך נקברה רחל בדרך, כי אחר שישראל הם בגלות חוץ למקומם, נמצא אצלם כח קבוץ שלהם המקבץ ומאחד אותם - שם, הוא בית יעקב, ובשביל אותו קבוץ מתכנסים מן הארץ אשר הוגלו ונפזרו לשם. ועל פי זה הסוד תרגם יונתן בן עוזיאל הפסוק הזה ״קול ברמה נשמע קול נהי רחל מבכה על בניה״ - על כנסת ישראל, שנקראת ״רחל״׃

פרק מט (א) וַיִּקְרָא יַעֲקֹב אֶל־בָּנָיו וַיֹּאמֶר הֵאָסְפוּ וְאַגִּידָה לָכֶם אֵת אֲשֶׁר־יִקְרָא אֶתְכֶם בְּאַחֲרִית הַיָּמִים׃ **(ב)** הִקָּבְצוּ וְשִׁמְעוּ בְּנֵי יַעֲקֹב וְשִׁמְעוּ אֶל־יִשְׂרָאֵל אֲבִיכֶם׃ **(ג)** רְאוּבֵן בְּכֹרִי אַתָּה כֹּחִי וְרֵאשִׁית אוֹנִי יֶתֶר שְׂאֵת וְיֶתֶר עָז׃ **(ד)** פַּחַז כַּמַּיִם אַל־תּוֹתַר כִּי עָלִיתָ מִשְׁכְּבֵי אָבִיךָ אָז חִלַּלְתָּ יְצוּעִי עָלָה׃ {פ} **(ה)** שִׁמְעוֹן וְלֵוִי אַחִים כְּלֵי חָמָס מְכֵרֹתֵיהֶם׃ **(ו)** בְּסֹדָם אַל־תָּבֹא נַפְשִׁי בִּקְהָלָם אַל־תֵּחַד כְּבֹדִי כִּי בְאַפָּם הָרְגוּ אִישׁ וּבִרְצֹנָם עִקְּרוּ־שׁוֹר׃ **(ז)** אָרוּר אַפָּם כִּי עָז וְעֶבְרָתָם כִּי קָשָׁתָה אַחַלְקֵם בְּיַעֲקֹב וַאֲפִיצֵם בְּיִשְׂרָאֵל׃ {ס} **(ח)** יְהוּדָה אַתָּה יוֹדוּךָ אַחֶיךָ יָדְךָ בְּעֹרֶף אֹיְבֶיךָ יִשְׁתַּחֲווּ לְךָ בְּנֵי אָבִיךָ׃ **(ט)** גּוּר אַרְיֵה יְהוּדָה מִטֶּרֶף בְּנִי עָלִיתָ כָּרַע רָבַץ כְּאַרְיֵה וּכְלָבִיא מִי יְקִימֶנּוּ׃

רש"י

מט:א ואגידה לכם - בקש לגלות את הקץ ונסתלקה שכינה ממנו והתחיל אומר דברים אחרים׃

מט:ג וראשית אוני - היא טפה ראשונה שלו, שלא ראהו קרי מימיו׃

אוני - כוחי, כמו (הושע יב ט) מצאתי און לי, (ישעיה מ כו) מרוב אונים, (שם כט) ולאין אונים׃

יתר שאת - ראוי היית להיות יתר על אחיך בכהונה, לשון נשיאות כפים׃

ויתר עז - במלכות, כמו (ש"א ב י) ויתן עז למלכו. ומי גרם לך להפסיד כל אלה׃

מט:ד פחז כמים - הפחז והבהלה אשר מהרת להראות כעסך, כמים הללו הממהרים למרוצתם, לכך אל תותר - אל תתרבה ליטול כל היתרות הללו שהיו ראויות לך. ומהו הפחז אשר פחזת כי עלית משכבי

אז חללת - אותו שעלה על יצועי, שם שכינה שדרכו להיות עולה על יצועי׃

מט:ה שמעון ולוי אחים - בעצה אחת על שכם ועל יוסף. (לעיל לז יט - כ) ויאמרו איש אל אחיו ועתה לכו ונהרגהו, מי הם, אם תאמר ראובן או יהודה, הרי לא הסכימו בהריגתו, אם תאמר בני השפחות, הרי לא היתה שנאתן שלימה, שנאמר (שם ב) והוא נער את בני בלהה ואת בני זלפה וגו', ישׁשכר וזבולן לא היו מדברים בפני אחיהם הגדולים מהם, על כרחך שמעון ולוי הם, שקראם אביהם אחים׃

כלי חמס - אומנות זו של רציחה, חמס הוא בידיהם, מברכת עשו היא, זו אומנות שלו היא, ואתם חמסתם אותה הימנו׃

מט:ו בסודם אל תבא נפשי - זה מעשה זמרי, כשנתקבצו שבטו של שמעון להביא את המדינית לפני משה, ואמרו לו זו אסורה או מותרת, אם תאמר אסורה, בת יתרו מי התירה לך, אל יזכר שמי בדבר, שנאמר (במדבר כה יד) זמרי בן סלוא נשיא בית אב לשמעוני, ולא כתב בן יעקב׃

רש"י (המשך)

בקהלם - כשיקהיל קרח שהוא משבטו של לוי את כל העדה על משה ועל אהרן׃

כי באפם הרגו איש - אלו חמור ואנשי שכם, ואינם חשובין כולם אלא כאיש אחד וכן הוא אומר בגדעון (שופטים ו טז) והכית את מדין כאיש אחד, וכן במצרים (שמות טו א) סוס ורוכבו רמה בים, זהו מדרשו. ופשוטו אנשים הרבה קורא איש, כל אחד לעצמו, באפם הרגו כל איש שכעסו עליו, וכן (יחזקאל יט ג) וילמד לטרוף טרף אדם אכל׃

וברצונם עקרו שור - רצו לעקור את יוסף שנקרא שור, שנאמר (דברים לג יז) בכור שורו הדר לו. עקרו אישירוטו"ר בלע"ז [לכרות גידי השוק], לשון (יהושע יא ו) את סוסיהם תעקר׃

מט:ז ארור אפם כי עז - אפילו בשעת תוכחה לא קלל אלא אפם, וזהו שאמר בלעם (במדבר כג ח) מה אקוב לא קבה אל׃

אחלקם ביעקב - אפרידם זה מזה שלא יהא לוי במנין השבטים, והרי הם חלוקים. דבר אחר אין לך עניים וסופרים ומלמדי תינוקות אלא משמעון, כדי שיהיו נפוצים, ושבטו של לוי עשאו מחזר על הגרנות לתרומות ולמעשרות, נתן לו תפוצתו דרך כבוד׃

מט:ח יהודה אתה יודוך אחיך - לפי שהוכיח את הראשונים בקנטורים התחיל יהודה לסוג לאחוריו (שלא יוכיחנו על מעשה תמר) וקראו יעקב בדברי רצוי יהודה לא אתה כמותם׃

ידך בערף אויביך - בימי דוד, שנאמר (ש"ב כב מא) ואויבי תתה לי עורף׃

בני אביך - על שם שהיו מנשים הרבה לא אמר בני אמך, כדרך שאמר יצחק (לעיל כז כט)׃

מט:ט גור אריה - על דוד נתנבא, בתחלה גור (שמואל ב' ה ב) בהיות שאול מלך עלינו אתה הייתה המוציא והמביא את ישראל, ולבסוף אריה כשהמליכוהו עליהם, וזהו שתרגם אונקלוס שלטון יהא בשרויא, בתחלתו׃

מטרף - ממה שחשדתיך (לעיל לז לג) בטרף טרף יוסף חיה רעה אכלתהו[135] , וזהו יהודה שנמשל לאריה׃

גור אריה

135 חשד יעקב ביהודה (על "מטרף – ממה שחשדתיך") **(ט) חיה רעה אכלתהו.** ומפני שהיה יהודה מלך והיה מתיירא ממלכותו של יוסף כאשר חלם, לכך הרגו יהודה, כך חשב יעקב׃

(י) לֹא־יָסוּר שֵׁבֶט מִיהוּדָה וּמְחֹקֵק מִבֵּין רַגְלָיו עַד כִּי־יָבֹא שִׁילֹה וְלוֹ יִקְּהַת עַמִּים׃ (יא) אֹסְרִי לַגֶּפֶן עִירה עִירֹה וְלַשֹּׂרֵקָה בְּנִי אֲתֹנוֹ כִּבֵּס בַּיַּיִן לְבֻשׁוֹ וּבְדַם־עֲנָבִים סותה סוּתוֹ׃

רש"י

בני עלית - סלקת את עצמך, ואמרת (שם כו) מה בצע וגו'. וכן מהריגת תמר שהודה (לעיל לח כו) צדקה ממני, לפיכך כרע רבץ וגו' בימי שלמה (מ"א ה ה) איש תחת גפנו וגו׳׃

מט:י לא יסור שבט מיהודה - מדוד ואילך, אלו ראשי גליות שבבבל שרודים את העם בשבט שממונים על פי המלכות׃

ומחקק מבין רגליו - תלמידים, אלו נשיאי ארץ ישראל׃

עד כי יבא שילה - מלך המשיח[136] שהמלוכה שלו, וכן תרגם אנקלוס. ומדרש אגדה שילו, שית לו, שנאמר (תהלים עו יב) יובילו שי למורא׃

מט:יא אסרי לגפן עירה - נתנבא על ארץ יהודה שתהא מושכת יין כמעיין, איש יהודה יאסור לגפן עיר אחד ויטעננו מגפן אחת, ומשורק אחד בן אתון אחד׃

אסרי - כמו אוסר, דוגמתו (תהלים קיג ז) מקימי מעפר דל, (שם קכג א) היושבי בשמים, וכן בני אתונו כענין זה. ואונקלוס תרגם במלך המשיח[137] . גפן הם ישראל, עירה זו ירושלים. שורקה אלו ישראל (ירמיה ב כא) ואנכי נטעתיך שורק׃

בני אתונו - יבנון היכליה, לשון שער האיתון בספר יחזקאל (מ טו). ועוד תרגמו בפנים אחרים גפן אלו צדיקים. בני אתונו עבדי אורייתא באולפן, על שם (שופטים ה י) רוכבי אתונות צחורות. [כבס ביין יהא] ארגוון טב לבושוהי, דומה ליין, וצבעונין הוא לשון סותה שהאשה לובשתן ומסיתה בהן את הזכר ליתן עיניו בה. ואף רבותינו פירשו בתלמוד לשון הסתת שכרות במסכת

רמב"ן

מט:י "לא יסור שבט מיהודה" – מלכות בית דוד

לא יסור שבט מיהודה - אבל ענינו שלא יסור שבט מיהודה אל אחד מאחיו, כי מלכות ישראל המושל עליהם ממנו יהיה, ולא ימשול אחד מאחיו עליו, וכן לא יסור מחוקק מבין רגליו, שכל מחוקק בישראל אשר בידו טבעת המלך ממנו יהיה, כי הוא ימשול ויצוה בכל ישראל, ולו חותם המלכות, עד כי יבא שילה ולו יקהת כל העמים לעשות בכולם כרצונו, וזהו המשיח, כי השבט ירמוז לדוד שהוא המלך הראשון אשר לו שבט מלכות, ושילה הוא בנו אשר לו יקהת העמים׃

והכתוב הזה רמז כי יעקב המליך שבט יהודה על אחיו והוריש ליהודה הממשלה על ישראל. והוא מה שאמר דוד ויבחר ה' אלהי ישראל בי מכל בית אבי להיות למלך על ישראל לעולם כי ביהודה בחר לנגיד ובבית יהודה בית אבי ובבני אבי בי רצה להמליך על כל ישראל (דהי"א כח ד). ואמר לא יסור, לרמוז כי ימלוך שבט אחר על ישראל, אבל מעת שיחל להיות ליהודה שבט מלכות לא יסור ממנו אל שבט אחר. וזהו שנאמר (שם ב יג ה) כי ה' אלהי ישראל נתן ממלכה לדוד על ישראל לעולם לו ולבניו׃

וענין שאול היה, כי בעבור שדבר שאלת המלכות בעת ההיא נתעב אצל הקדוש ברוך הוא, לא רצה להמליך עליהם מן השבט אשר לו המלכות שלא יסור ממנו לעולמים, ונתן להם מלכות שעה. ולזה רמז הכתוב שאמר אתן לך מלך באפי ואקח בעברתי (הושע יג יא), שנתנו לו שלא ברצונו, ולכן לקחו בעברתו, שנהרג הוא ובניו ונפסקה ממנו המלכות׃

גור אריה

136 ראשי גלויות ומלך המשיח (על "עד כי יבא שילה") **(י) לא יסור שבט מיהודה מדוד ואילך אלו ראשי גלויות.** דאם לא כן מאי "עד כי יבא שילה" דמשמע אף בגלות לא יסור השבט, ולא מצאנו שבט ליהודה בגלות, אלא 'אלו ראשי גליות'׃

עד כי יבא מלך המשיח וכו'. ופירוש הכתוב כך הוא "לא יסור שבט מיהודה" אף על גב שעדיין אין משיח שהמלוכה היא שלו, ויש להסיר השבט מיהודה, אפילו הכי לא יסור "עד כי יבא שילה", שהמלוכה היא שלו לגמרי, שאז אין צריך לומר שלא יסור, דכל שכן הוא - אם בשעה שראוי שיוסר בגלות לא הוסר, כל שכן כשיבא משיח שהמלוכה שלו. והחולקים מקשים שכבר אין נשיאות בארץ ישראל ואין שבט בבבל, ואיך יקויים נבואות יעקב, ואין זה קשיא, כי בודאי אילו אמר 'לא יסור שבט מישראל' הוי קשיא הרי מישראל הוסר השבט, אבל כתיב "לא יסור שבט מיהודה", ומיהודה לא הוסר, רק שכל ישראל אינם ראוים למלכות או לשאר נשיאות, ולפיכך כאשר יש שום שררה או דבר מה תחזור השבט ליהודה. ומי שאמר "יתברכו זרעך שלא יוסר מהם שיהיו הכל בעלי אומנות צורפי זהב וחורשי נחושת', וכאשר אין איש שנותן לעשות בזהב ובנחושת וכי לא נתקיימה בשביל זה הברכה, כך בדבר זה, הרי ברכת יעקב קיימא לעולם, כי לא יסיר השבט מיהודה, ואילו היה השררה ליהודה בלבד - ואמר הכתוב "לא יסור שבט מיהודה", היה קשיא איך הוסר השבט מיהודה, אבל אין השררה רק לישראל, ומישראל הוסר השבט - לא מיהודה, וכאשר אפשר שום שררה לישראל אף אחר החורבן - היא ליהודה, כמו ראשי גלויות שבבבל, אבל כאשר אין ישראל ראוים מצד עצמם - אין כאן בטול לברכת יהודה, שברכתו תמיד. ועוד אני תמה על השואלים דבר זה, וכי מוכרח הוא שיהיה דבר זה לעולם בתמידות, וכי לא הוסר השבט מיהודה בימי שאול, וכי כל השופטים שהיו שופטים קודם מלוך מלך לישראל היו מיהודה, או כל מלכי בית חשמונאי היו מיהודה, שאילו כתיב 'שבט יהיה מיהודה לעולם' היה משמע שיהיה השבט לעולם להם, ויהיה מלך מיהודה, אבל פירוש הכתוב שלא יוסר השבט מיהודה, שיהיו כמו שאר השבטים נחשבים, וזה לא יוסר ממנו, שאם הוסר לפי שעה וחזר אליו - אין זה הסרה כלל נקרא, (כל) [רק] דבר החוזר ובא למקומו הראשון, שאף על גב שלא נמצא שבט ביהודה בדורות האלו, מכל מקום לא נקרא גם כן שהוסר השבט ממנו, כי דבר שהוסר אינו חוזר, שכבר הוסר, ולפיכך כאשר הוא חוזר - נקרא זה שלא הוסר. ומה שהוסר לפי שעה, מפני שאין הברכה רק שלא יוסר השבט מיהודה, פירוש שלא יסור מכל וכל׃

137 "אוסרי לגפן עירה" (על "ואונקלוס תרגם במלך המשיח") **ואונקלוס תרגם במלך המשיח וכו'.** מפני שהוקשה לאונקלוס שאם בא להגיד לך הכתוב רבוי יין, זה כתב אחריו (פסוק יב) "חכלילי עינים מיין", ו"אוסרי לגפן עירו" למה לי, אלא איירי במלך המשיח. ומה שפירש רש"י דברי אונקלוס רוצה לומר ש"עירה" הוא ירושלים, קשיא לי דאין לומר שהוא יאסור את ירושלים בישראל - כלומר "אוסרי לגפן" שיאסור לגפן עירה, ואין הענין כן, דלא שייך

(יב) חַכְלִילִ֥י עֵינַ֖יִם מִיָּ֑יִן וּלְבֶן־שִׁנַּ֖יִם מֵחָלָֽב׃ {פ} (יג) זְבוּלֻ֖ן לְח֣וֹף יַמִּ֑ים יִשְׁכֹּ֖ן וְה֣וּא לְח֣וֹף אֳנִיֹּ֔ת וְיַרְכָתֹ֖ו עַל־צִידֹֽן׃ {ס}
(יד) יִשָּׂשכָ֖ר חֲמֹ֣ר גָּרֶ֑ם רֹבֵ֖ץ בֵּ֥ין הַמִּשְׁפְּתָֽיִם׃ (טו) וַיַּ֣רְא מְנֻחָ֔ה כִּ֥י טֹ֖וב וְאֶת־הָאָ֣רֶץ כִּֽי נָעֲמָ֑ה וַיֵּ֤ט שִׁכְמֹו֙ לִסְבֹּ֔ל וַיְהִ֖י לְמַס־עֹבֵֽד׃ {ס}

רש"י

כתובות (דף קיא ב) ועל היין, שמא תאמר אינו מרוה, תלמוד לומר סותה:

מט:יב חכלילי - לשון אודם כתרגומו וכן (משלי כג כט) למי חכלילות עינים, שכן דרך שותי יין עיניהם מאדימין:

מחלב - מרוב חלב [שיהא בארצו מרעה טוב לעדרי צאן, וכן פירוש המקרא אדום עינים יהא מרוב יין, ולבן שנים יהא מרוב חלב]. ולפי תרגומו עינים לשון הרים, שמשם צופים למרחוק. ועוד תרגמו בפנים אחרות לשון מעינות וקילוח היקבים. נעווהי, יקבים שלו, ולשון ארמי הוא במסכת עבודה זרה (דף עד ב) נעוא ארתחו. יחוורן בקעתיה, תרגם שנים לשון (ש"א יד ד) שני הסלעים:

מט:יג לחוף ימים - על חוף ימים תהיה ארצו. חוף כתרגומו ספר, מרק"א בלע"ז [גבול], והוא יהיה מצוי תדיר על חוף אניות, במקום הנמל, שאניות מביאות שם פרקמטיא, שהיה זבולן עוסק בפרקמטיא, וממציא מזון לשבט ישששכר והם עוסקים בתורה, הוא שאמר משה (דברים לג יח) שמח זבולן בצאתך וישששכר באהליך, זבולן יוצא בפרקמטיא וישששכר עוסק בתורה באהלים:

מט:יד ישששכר חמור גרם - חמור בעל עצמות, סובל עול תורה כחמור חזק שמטעינין אותו משאוי כבד:

רבץ בין המשפתים - כחמור המהלך ביום ובלילה ואין לו לינה בבית וכשהוא רוצה לנוח רובץ לו בין התחומין בתחומי העיירות שמוליך שם פרקמטיא:

מט:טו וירא מנוחה כי טוב - ראה לחלקו ארץ מבורכת וטובה להוציא פירות:

ויט שכמו לסבול - עול תורה:

רמב"ן

והיה כל זה מפני שהיה שמואל שופט ונביא ולוחם מלחמותיהם על פי ה' ומושיע אותם, ולא היה להם לשאול מלך בימיו, כמו שאמר להם וה' אלהיכם מלככם (ש"א יב יב), והקב"ה אמר לו לא אותך מאסו כי אותי מאסו ממלוך עליהם (שם ח ז), ולפיכך לא נתן להם מלכות של קיימא. ומה שאמר הכתוב (שם יג יג) נסכלת לא שמרת את מצות ה' אלהיך אשר צוך כי עתה הכין ה' את ממלכתך אל ישראל עד עולם, שאם לא חטא היה לזרעו מלכות בישראל, לא על כלם. וזה טעם אל ישראל. אולי היה מולך על שבטי אמו, על בנימן ואפרים ומנשה, כי יהודה ואפרים כשני עממים נחשבים בישראל, או היה מלך תחת יד מלך יהודה:

ולפי דעתי היו המלכים המולכים על ישראל משאר השבטים אחרי דוד עוברים על דעת אביהם ומעבירים נחלה, והם היו סומכים על דבר אחיה השילוני הנביא שמשח לירבעם ואמר ואענה את זרע דוד למען זאת אך לא כל הימים (מ"א יא לט). וכאשר האריכו ישראל להמליך עליהם משאר השבטים מלך אחר מלך ולא היו חוזרים אל מלכות יהודה עברו על צוואת הזקן ונענשו בהם, וכמו שאמר הושע (ח ד) הם המליכו ולא ממני:

וזה היה עונש החשמונאים שמלכו בבית שני, כי היו חסידי עליון, ואלמלא הם נשתכחו התורה והמצות מישראל, ואף על פי כן נענשו עונש גדול, כי ארבעת בני חשמונאי הזקן החסידים המולכים זה אחר זה עם כל גבורתם והצלחתם נפלו ביד אויביהם בחרב. והגיע העונש בסוף למה שאמרו רז"ל (ב"ב ג ב) כל מאן דאמר מבית חשמונאי קאתינא עבדא הוא, שנכרתו כלם בעון הזה. ואף על פי שהיה בזרע שמעון עונש מן הצדוקים, אבל כל זרע מתתיה חשמונאי הצדיק לא עברו אלא בעבור זה שמלכו

גור אריה

בירושלים "אוסרי", רק בבני אדם שהם יושבים שם יקרא "אוסרי", שהרי תרגם "יסחר צדיקים לקרתיה', והרי יאסור לירושלם את ישראל, (ומכ"ש) שפירש רש"י שמפרש דברי אונקלוס - מאד מאד הוא רחוק. אבל דעת אונקלוס בענין אחר, כי ישראל נקראו 'עיר' כמשמעו, כי העיר מיוחד לתשמיש ולכל צרכי אדם, והעם למלך - כמו העיר לאדם, לפי שהאדם רוכב ומושל עליו. וזהו שאמרו (שבת קנב.) 'דעל סוס - מלך', כי דומה הרוכב למלך מפני שהוא רוכב על הבהמה - כמו המלך שהוא רוכב על העם. וזהו שכתב "אוסרי לגפן עירה" רוצה לומר כי משיח יושיב עיר שלו שהוא רוכב עליה - בירושלים. וה"גפן" הוא ירושלים, שהעיר הזאת מטע ה', וכן נקרא ירושלים "כרם", שנאמר (ישעיה ה, א) "כרם היה לידידי", וממשיל ירושלים לגפן הנטוע, שהגפן נטיעה נכבדת בארץ ומהוללת, כך ירושלים נטיעה נכבדת בארץ. והרי שייך על בית ואהל נטיעה, כמו שפירש רש"י בפרשת וירא אליו (לעיל כא, לג) "ויטע אשל בבאר שבע", "ויטע אהל אפדנו" (דניאל יא, מה). ולפיכך מדמה את ירושלים שנבנית בארץ - לנטיעה. ותרגם "יבנון היכליה', מפני שאמר הכתוב אחריו "ולשורקה בני אתונו", ומפרש אונקלוס כי בית המקדש יקרא "שורקה" שהוא יותר גבוה וארוכה מן הגפן, ובית המקדש הוא "כמגדל דוד בנוי לתלפיות" (שיה"ש ד, ד) כמו השורקה הזאת. וכמו שקרא העם "עיר" למלך המשיח, כן יקראו הצדיקים "אתון", כי האתון משא שלו יותר ויותר, והם צדיקים עושים רצונו של מקום במצות, והחכמים שנושאים עול בתורה, כמו שקרא את ישששכר "חמור גרם" (פסוק יד) לקבל עליו עול התורה. לכך אמר "ולשורקה בני אתונו", כלומר כמו שיאסר לקרתא דירושלים העם, כך יהיה מסחר צדיקיא ועבדי דאוריתי סחור סחור לבית המקדש, וזה "ולשורקה בני אתונו", כי 'בני האתון' יקרא צדיקים במעשה וחכמים בתורה, לכך תרגם שניהם. ומפני שלא נזכר עדיין בית המקדש, ואיך אמר "ולשורקה בני אתונו" שיהיו הצדיקים ועבדי אורייתא סביב בית המקדש, אמר כי כך פירוש הכתוב - כי העם הנזכר יבנון ההיכל, ואחר כך "ולשורקה" דהוא ההיכל - יהיה סביביו הצדיקים ועבדי אורייתא באולפן, וזהו דעת אונקלוס, והוא פירוש נכון ומקובל מאונקלוס:

(טז) דָּן יָדִין עַמּוֹ כְּאַחַד שִׁבְטֵי יִשְׂרָאֵל׃ (יז) יְהִי־דָן נָחָשׁ עֲלִי־דָּרֶךְ שְׁפִיפֹן עֲלִי־אֹרַח הַנֹּשֵׁךְ עִקְבֵי־סוּס וַיִּפֹּל רֹכְבוֹ
אָחוֹר׃ (יח) לִישׁוּעָתְךָ קִוִּיתִי יְקֹוָק׃ (יט) גָּד גְּדוּד יְגוּדֶנּוּ וְהוּא יָגֻד עָקֵב׃ {ס} (כ) מֵאָשֵׁר שְׁמֶנָה לַחְמוֹ וְהוּא יִתֵּן
מַעֲדַנֵּי־מֶלֶךְ׃ {ס} (כא) נַפְתָּלִי אַיָּלָה שְׁלֻחָה הַנֹּתֵן אִמְרֵי־שָׁפֶר׃ {ס} (כב) בֵּן פֹּרָת יוֹסֵף בֵּן פֹּרָת עֲלֵי־עָיִן בָּנוֹת צָעֲדָה עָלֵי־
שׁוּר׃ (כג) וַיְמָרְרֻהוּ וָרֹבּוּ וַיִּשְׂטְמֻהוּ בַּעֲלֵי חִצִּים׃ (כד) וַתֵּשֶׁב בְּאֵיתָן קַשְׁתּוֹ וַיָּפֹזוּ זְרֹעֵי יָדָיו מִידֵי אֲבִיר יַעֲקֹב מִשָּׁם
רֹעֶה אֶבֶן יִשְׂרָאֵל׃

רש"י

ויהי - לכל אחיו ישראל׃

למס עובד - לפסוק להם הוראות של תורה וסדרי עבורין, שנאמר (דה"א יב לג) ומבני ישששכר יודעי בינה לעתים לדעת מה יעשה ישראל ראשיהם מאתים, מאתים ראשי סנהדראות העמיד, וכל אחיהם על פיהם׃

מט:טז דן ידין עמו - ינקום נקמת עמו מפלשתים, כמו (דברים לב לו) כי ידין ה' עמו׃

כאחד שבטי ישראל - כל ישראל יהיו כאחד עמו ואת כולם ידין, ועל שמשון נבא נבואה זו. ועוד יש לפרש כאחד שבטי ישראל כמיוחד שבשבטים הוא דוד שבא מיהודה׃

מט:יט גד גדוד יגודנו. גדודים יגודו הימנו, שיעברו הירדן עם אחיהם למלחמה כל חלוץ עד שנכבשה הארץ׃

מט:כא הנותן אמרי שפר - על ידם שרו דבורה וברק שירה. ורבותינו דרשוהו על יום קבורת יעקב כשערער עשו על המערה, במסכת סוטה (דף יג א). [ותרגומו] יתרמי עדביהי יפול חבלו, והוא יודה על חלקו אמרים נאים ושבח׃

מט:כב בן פרת - בן חן, והוא לשון ארמי אפריון נמטייה לרבי שמעון בסוף בבא מציעא (קיט א)׃

בן פרת עלי עין - חנו נטוי על העין הרואה אותו׃

בנות צעדה עלי שור - בנות מצרים היו צועדות על החומה להסתכל ביופיו. ובנות הרבה צעדה, כל אחת ואחת במקום שתוכל לראותו משם. עלי שור. על ראייתו, כמו (במדבר כד יז) אשורנו ולא קרוב. ומדרשי אגדה יש רבים, וזה נוטה לישוב המקרא׃

ויש מדרשי אגדה המתישבים על הלשון בשעה שבא עשו לקראת יעקב, בכולן קדמו האמהות ללכת לפני בניהם להשתחוות, וברחל כתיב (לעיל לג ז) נגש יוסף ורחל וישתחוו. אמר יוסף רשע הזה עינו רמה, שמא יתן עינו באמי, יצא לפניה ושרבב קומתו לכסותה, והוא שברכו אביו בן פורת, הגדלת עצמך יוסף עלי עין של עשו, לפיכך זכית לגדולה׃

בנות צעדה עלי שור - להסתכל בך בצאתך על מצרים. ועוד דרשוהו לענין שלא תשלוט בזרעו עין רעה, ואף כשברך מנשה ואפרים ברכם כדגים שאין עין רעה שולטת בהם׃

מט:כג וימררהו ורבו - וימררוהו אחיו, וימררוהו פוטיפר ואשתו לאסרו, לשון (שמות א יד) וימררו את חייהם׃

מט:כד ותשב באיתן קשתו - נתישבה בחוזק. קשתו, חזקו׃

רמב"ן

ולא היו מזרע יהודה ומבית דוד, והסירו השבט והמחוקק לגמרי, והיה עונשם מדה כנגד מדה, שהמשיל הקדוש ברוך הוא עליהם את עבדיהם והם הכריתום׃

ואפשר גם כן שהיה עליהם חטא במלכותם מפני שהיו כהנים ונצטוו (במדבר יח ז) תשמרו את כהונתכם לכל דבר המזבח ולמבית לפרכת ועבדתם עבודת מתנה אתן את כהונתכם, ולא היה להם למלוך רק לעבוד את עבודת ה׃

וראיתי בירושלמי במסכת הוריות (פ"ג ה"ב) אין מושחין מלכים כהנים, אמר רבי יהודה ענתוריא על שם לא יסור שבט מיהודה, אמר רבי חייא בר' אבא למען יאריך ימים על ממלכתו הוא ובניו בקרב ישראל (דברים יז כ), מה כתיב בתריה לא יהיה לכהנים הלוים (שם יח א). הנה שנו בכאן שאין מושחין מלכים מן הכהנים בני אהרן, ופירש תחלה שהוא לכבוד יהודה, שאין השררה סרה מן השבט ההוא, ולפיכך אף על פי שישראל מקימים עליהם מלך משאר השבטים כפי צורך השעה אין מושחים אותן שלא יהיה עליהם הוד מלכות, אלא כמו שופטים ושוטרים יהיו. והזכירו הכהנים שאף על פי שהן בעצמן ראויים למשיחה, אין מושחין אותן לשם מלכות, וכל שכן שאר השבטים, וכמו שאמרו בגמרא (הוריות יא ב) שאין מושחין אלא מלכי בית דוד. ורבי חייא בר אבא פירש שהוא מנוע מן התורה שלא יהיה לכהנים הלוים כל שבט לוי חלק ונחלה במלכות. והוא דבר ראוי והגון׃

רש"י (המשך)

ויפזו זרעי ידיו - זו היא נתינת טבעת על ידו, לשון (מלכים א' י יח) זהב מופז, זאת היתה לו מידי הקדוש ברוך הוא שהוא אביר יעקב, ומשם עלה להיות רועה אבן ישראל, עקרן של ישראל לשון (זכריה ד ז) האבן הראשה לשון מלכות.

אבן ישראל - לשון נוטריקון אב ובן, אבהן ובנין, יעקב ובניו. ורבותינו דרשו ותשב באיתן קשתו על כבישת יצרו באשת אדוניו, וקוראו קשת על שם שהזרע יורה כחץ. ויפזו זרעי ידיו, כמו ויפוצור. שיצא הזרע מבין אצבעות ידיו׃

מידי אביר יעקב - שנראתה לו דמות דיוקנו של אביו וכו' כדאיתא בסוטה (דף לו ב)׃

(כה) מֵאֵ֗ל אָבִ֙יךָ֙ וְיַעְזְרֶ֔ךָּ וְאֵ֖ת שַׁדַּ֣י וִיבָרֲכֶ֑ךָּ בִּרְכֹ֤ת שָׁמַ֙יִם֙ מֵעָ֔ל בִּרְכֹ֥ת תְּה֖וֹם רֹבֶ֣צֶת תָּ֑חַת בִּרְכֹ֥ת שָׁדַ֖יִם וָרָֽחַם׃ (כו) בִּרְכֹ֣ת אָבִ֗יךָ גָּבְר֤וּ עַל־בִּרְכֹת֙ הוֹרַ֔י עַד־תַּאֲוַ֖ת גִּבְעֹ֣ת עוֹלָ֑ם תִּהְיֶ֙ינָה֙ לְרֹ֣אשׁ יוֹסֵ֔ף וּלְקָדְקֹ֖ד נְזִ֥יר אֶחָֽיו׃ {פ} (כז) בִּנְיָמִין֙ זְאֵ֣ב יִטְרָ֔ף בַּבֹּ֖קֶר יֹאכַ֣ל עַ֑ד וְלָעֶ֖רֶב יְחַלֵּ֥ק שָׁלָֽל׃ (כח) כָּל־אֵ֙לֶּה֙ שִׁבְטֵ֣י יִשְׂרָאֵ֔ל שְׁנֵ֥ים עָשָׂ֖ר וְזֹ֣את אֲשֶׁר־דִּבֶּ֣ר לָהֶ֑ם וַיְבָ֣רֶךְ אוֹתָ֗ם אִ֚ישׁ אֲשֶׁ֣ר כְּבִרְכָת֔וֹ בֵּרַ֖ךְ אֹתָֽם׃ (כט) וַיְצַ֣ו אוֹתָ֔ם וַיֹּ֖אמֶר אֲלֵהֶ֑ם אֲנִ֣י נֶאֱסָ֔ף אֶל־עַמִּ֖י קִבְר֥וּ אֹתִ֛י אֶל־אֲבֹתָ֖י אֶל־הַמְּעָרָ֣ה אֲשֶׁר֩ בִּשְׂדֵ֨ה עֶפְרֹ֜ן הַחִתִּ֗י׃ (ל) בַּמְּעָרָ֞ה אֲשֶׁ֣ר בִּשְׂדֵ֣ה הַמַּכְפֵּלָ֗ה אֲשֶׁ֤ר עַל־פְּנֵי־מַמְרֵא֙ בְּאֶ֣רֶץ כְּנַ֔עַן אֲשֶׁ֣ר קָנָ֔ה אַבְרָהָ֥ם אֶת־הַשָּׂדֶ֖ה מֵאֵ֣ת עֶפְרֹ֑ן הַחִתִּ֖י לַאֲחֻזַּת־קָֽבֶר׃ (לא) שָׁ֣מָּה קָבְר֗וּ אֶת־אַבְרָהָם֙ וְאֵ֣ת שָׂרָ֔ה אִשְׁתּ֖וֹ שָׁ֣מָּה קָבְר֑וּ אֶת־יִצְחָ֙ק֙ וְאֵ֣ת רִבְקָ֔ה אִשְׁתּ֖וֹ וְשָׁ֥מָּה קָבַ֖רְתִּי אֶת־לֵאָֽה׃ (לב) מִקְנֵ֥ה הַשָּׂדֶ֖ה וְהַמְּעָרָ֣ה אֲשֶׁר־בּ֑וֹ מֵאֵ֖ת בְּנֵי־חֵֽת׃ (לג) וַיְכַל֙ יַעֲקֹ֣ב לְצַוֹּ֔ת אֶת־בָּנָ֖יו וַיֶּאֱסֹ֣ף רַגְלָ֔יו אֶל־הַמִּטָּ֑ה וַיִּגְוַ֥ע וַיֵּאָסֶ֖ף אֶל־עַמָּֽיו׃ **פרק נ** (א) וַיִּפֹּ֥ל יוֹסֵ֛ף עַל־פְּנֵ֥י אָבִ֖יו וַיֵּ֣בְךְּ עָלָ֑יו וַיִּשַּׁק־לֽוֹ׃ (ב) וַיְצַ֣ו יוֹסֵ֗ף אֶת־עֲבָדָיו֙ אֶת־הָרֹפְאִ֔ים לַחֲנֹ֖ט אֶת־אָבִ֑יו וַיַּחַנְט֖וּ הָרֹפְאִ֥ים אֶת־יִשְׂרָאֵֽל׃ (ג) וַיִּמְלְאוּ־לוֹ֙ אַרְבָּעִ֣ים י֔וֹם כִּ֥י כֵ֖ן יִמְלְא֣וּ יְמֵי֑ הַחֲנֻטִ֔ים וַיִּבְכּ֤וּ אֹתוֹ֙ מִצְרַ֔יִם שִׁבְעִ֥ים יֽוֹם׃

רש"י

מט:כה ברכות שדים ורחם - ברכתא דאבא ודאמא, כלומר יתברכו המולידים והיולדות, שיהיו הזכרים מזריעין טיפה הראויה להריון, והנקבות לא ישכלו את רחם שלהן להפיל עובריהן:

מט:כו ברכת אביך גברו וגו' - הברכות שברכני הקדוש ברוך הוא גברו והלכו על הברכות שברך את הורי:

עד תאות גבעות עולם - לפי שהברכות שלי גברו עד סוף גבולי גבעות עולם, שנתן לי ברכה פרוצה בלי מצרים, מגעת עד ארבע קצות העולם שנאמר (לעיל כח יד) ופרצת ימה וקדמה וגו', מה שלא אמר לאברהם אבינו וליצחק. לאברהם אמר (שם יג יד - טו) שא נא עיניך וראה צפנה וגו', כי את כל הארץ אשר אתה רואה לך אתננה, ולא הראהו אלא ארץ ישראל בלבד, ליצחק אמר (שם כו ג) כי לך ולזרעך אתן את כל הארצות האל והקימותי את השבועה וגו', זהו שאמר ישעיה (ישעיה נח יד) והאכלתיך נחלת יעקב אביך, ולא אמר נחלת אברהם:

מט:כז בנימין זאב יטרף - זאב הוא אשר יטרף, נבא על שיהיו עתידין להיות חטפנין (שופטים כא כא) וחטפתם לכם איש אשתו, בפלגש בגבעה, ונבא על שאול שיהיה נוצח באויביו סביב, שנאמר (ש"א יד מז) ושאול לכד המלוכה וילחם וגו' במואב ובאדום ובכל אשר יפנה ירשיע:

מט:כח וזאת אשר דבר להם אביהם ויברך אותם -והלא יש מהם שלא ברכם אלא קינטרן. אלא כך פירושו וזאת אשר דבר להם אביהם מה שנאמר בענין. יכול שלא ברך לראובן שמעון ולוי, תלמוד לומר ויברך אותם, כולם במשמע:

איש אשר כברכתו - ברכה העתידה לבא על כל אחד ואחד:

רמב"ן

מט:לג "יעקב אבינו לא מת" – נצחיות נפש הצדיקים

ויגוע ויאסף - ומיתה לא נאמרה בו, ואמרו רבותינו (תענית ה ב) יעקב אבינו לא מת, לשון רש"י. ולדעת רבותינו, הרי יעקב הזכיר מיתה בעצמו (לעיל מח כא) הנה אנכי מת והיה אלהים עמכם. ואולי לא ידע הוא בנפשו, או שלא רצה לתת כבוד לשמו. וכן (להלן נ טו) ויראו אחי יוסף כי מת אביהם, כי להם מת הוא, או שלא ידעו הם בזה כלל. וענין המדרש הזה כי נפשות הצדיקים צרורות בצרור החיים, וזו תחופף עליו כל היום, לובשת לבושה השני שלא יפשטנה ערומה, כיעקב, או תתלבש לעתים מזומנות. ויובן הענין הזה במסכת שבת (קנב ב) ובמסכת כתובות (קג א):

רש"י (המשך)

ברך אותם - לא היה לו לומר אלא איש אשר כברכתו ברך אותו, מה תלמוד לומר ברך אותם, לפי שנתן ליהודה גבורתו של אריה, ולבנימין חטיפתו של זאב, ולנפתלי קלותו של איל, יכול שלא כללן בכל הברכות, תלמוד לומר ברך אותם:

מט:כט נאסף אל עמי - על שם שמכניסין הנפשות אל מקום גניזתן, שיש אסיפה בלשון עברי שהיא לשון הכנסה,

מט:לג ויגוע ויאסף - ומיתה לא נאמרה בו, ואמרו רבותינו ז"ל יעקב אבינו לא מת[138]:

נ:ג ויבכו אתו מצרים שבעים יום - ארבעים לחניטה, ושלשים לבכיה, לפי שבאה להם ברכה לרגלו, שכלה הרעב, והיו מי נילוס מתברכין:

גור אריה

138 מציאות הצדיק שאינה נפסקת (על "יעקב אבינו לא מת") **(לג) ואמרו רז"ל יעקב אבינו לא מת.** וכך איתא בפרק קמא דתענית (ה ע"ב) - אמר ר' יצחק אמר ר' יוחנן יעקב אבינו לא מת, וכי בכדי ספדו ספדיא וחנטו חנטיא, אמר ליה מקרא אני דורש (ר' ירמיה ל, י) "ועתה אל תירא עבדי יעקב ואל תחת ישראל כי אני מושיעך מרחוק ואת זרעך מארץ שבים", מקיש אותו לזרעו, מה זרעו בחיים אף הוא בחיים, עד כאן. והרבה מן המתמיהים על זה דאיך לא

(ד) וַיַּעַבְרוּ יְמֵי בְכִיתוֹ וַיְדַבֵּר יוֹסֵף אֶל־בֵּית פַּרְעֹה לֵאמֹר אִם־נָא מָצָאתִי חֵן בְּעֵינֵיכֶם דַּבְּרוּ־נָא בְּאָזְנֵי פַרְעֹה
לֵאמֹר׃ (ה) אָבִי הִשְׁבִּיעַנִי לֵאמֹר הִנֵּה אָנֹכִי מֵת בְּקִבְרִי אֲשֶׁר כָּרִיתִי לִי בְּאֶרֶץ כְּנַעַן שָׁמָּה תִּקְבְּרֵנִי וְעַתָּה אֶעֱלֶה־נָּא
וְאֶקְבְּרָה אֶת־אָבִי וְאָשׁוּבָה׃ (ו) וַיֹּאמֶר פַּרְעֹה עֲל�ֵה וּקְבֹר אֶת־אָבִיךָ כַּאֲשֶׁר הִשְׁבִּיעֶךָ׃ (ז) וַיַּעַל יוֹסֵף לִקְבֹּר אֶת־אָבִיו
וַיַּעֲלוּ אִתּוֹ כָּל־עַבְדֵי פַרְעֹה זִקְנֵי בֵיתוֹ וְכֹל זִקְנֵי אֶרֶץ־מִצְרָיִם׃ (ח) וְכֹל בֵּית יוֹסֵף וְאֶחָיו וּבֵית אָבִיו רַק טַפָּם וְצֹאנָם
וּבְקָרָם עָזְבוּ בְּאֶרֶץ גֹּשֶׁן׃ (ט) וַיַּעַל עִמּוֹ גַּם־רֶכֶב גַּם־פָּרָשִׁים וַיְהִי הַמַּחֲנֶה כָּבֵד מְאֹד׃ (י) וַיָּבֹאוּ עַד־גֹּרֶן הָאָטָד אֲשֶׁר
בְּעֵבֶר הַיַּרְדֵּן וַיִּסְפְּדוּ־שָׁם מִסְפֵּד גָּדוֹל וְכָבֵד מְאֹד וַיַּעַשׂ לְאָבִיו אֵבֶל שִׁבְעַת יָמִים׃ (יא) וַיַּרְא יוֹשֵׁב הָאָרֶץ הַכְּנַעֲנִי
אֶת־הָאֵבֶל בְּגֹרֶן הָאָטָד וַיֹּאמְרוּ אֵבֶל־כָּבֵד זֶה לְמִצְרָיִם עַל־כֵּן קָרָא שְׁמָהּ אָבֵל מִצְרַיִם אֲשֶׁר בְּעֵבֶר הַיַּרְדֵּן׃ (יב)
וַיַּעֲשׂוּ בָנָיו לוֹ כֵּן כַּאֲשֶׁר צִוָּם׃ (יג) וַיִּשְׂאוּ אֹתוֹ בָנָיו אַרְצָה כְּנַעַן וַיִּקְבְּרוּ אֹתוֹ בִּמְעָרַת שְׂדֵה הַמַּכְפֵּלָה אֲשֶׁר קָנָה
אַבְרָהָם אֶת־הַשָּׂדֶה לַאֲחֻזַּת־קֶבֶר מֵאֵת עֶפְרֹן הַחִתִּי עַל־פְּנֵי מַמְרֵא׃

רש״י

נ:ה ועוד מדרשו לשון כרי, דגור, שנטל יעקב כל כסף וזהב שהביא מבית לבן ועשה אותו כרי, ואמר לעשו טול זה בשביל חלקך במערה׃

נ:ו כאשר השביעך - ואם לא בשביל השבועה לא הייתי מניחך, אבל ירא לומר עבור[139] על השבועה, שלא יאמר אם כן עבור על השבועה שנשבעתי לך שלא אגלה על לשון הקודש שאני מכיר עודף על שבעים לשון ואתה אינך מכיר בו, כדאיתא במסכת סוטה (דף לו ב)׃

רש״י (המשך)

נ:י גרן האטד - מוקף אטדין היה. ורבותינו דרשו על שם המאורע שבאו כל מלכי כנען ונשיאי ישמעאל למלחמה, וכיון שראו כתרו של יוסף תלוי בארונו של יעקב, עמדו כולן ותלו בו כתריהם, והקיפוהו כתרים כגורן המוקף סייג של קוצים׃

נ:יג וישאו אתו בניו - ולא בני בניו, שכך צום אל ישאו מטתי, לא איש מצרי, ולא אחד מבניכם שהם מבנות כנען, אלא אתם, וקבע להם מקום, שלשה למזרח וכן לארבע רוחות, וכסדרן למסע מחנה של דגלים נקבעו כאן. לוי לא ישא שהוא עתיד לשאת את הארון, ויוסף לא ישא שהוא מלך, מנשה ואפרים יהיו

גור אריה

מת, והרי קברו אותו, ועוד כי הקשה מן התורה והשיב ׳מקרא אני דורש׳, וכי יותר קרא של נביאים מקרא של תורה, אמנם פירוש זה כי המציאות וההעדר הם שני דברים שאין להם התיחסות וצירוף, כי זה מציאות וזה העדר, ולפי זה אם נמצא שני דברים מתיחסים ביחד אי אפשר לומר שהאחד יתואר במציאות והאחד יתואר בהעדר, שמאחר שהם מתיחסים אי אפשר לומר כך, שהרי המציאות וההעדר אין להם התיחסות. וידוע כי האב והבן מתיחסים ביחד, ואם כן ראוי לומר שאם הבן בחיים שגם האב בחיים, ולא נוכל לומר שהאב מת והבן בחיים מאחר שהאב והבן מצטרפים, והמיתה הוא העדר, ואין יחוס למציאות עם ההעדר. ואין לומר כי המיתה מבטל היחוס, כי זה אי אפשר שיבטל היחוס הזה, מאחר שאין בן בלא אב, אם כן יחוס זה וצירוף זה אין ביטול לו, ומאחר שהבן בחיים גם כן האב בחיים, ואי אפשר שיהיה רק כך. ובכל אב בעולם היה ראוי לומר כך, אלא שאין הבן יש לו חיים בעצם, והחיים באדם מקרה, כי הם חיים לשעה ומיד יוסר, אבל דבר שיש לו חיות בעצמו - כמו שהם זרע ישראל - והם חיים קיימים תמידים, וכדכתיב (דברים ד, ד) ״ואתם הדבקים בה׳ אלקיכם חיים כלכם היום״, ודבר זה חיות בעצם. ולפיכך יעקב שהוא אב להם, ונקראו ׳בני ישראל׳ במה שהוא מתיחס להם כמו האב והבן, ראוי שיהיה בחיים, כלומר כי שם ה״חיים״ נקרא עליו, היינו שאמר ׳מה זרעו בחיים׳, כלומר מאחר שזרעו בחיים והאב מתיחס אל הבן - האב גם כן בחיים הוא. ובב״ר (מט, ד) פרשת וירא בפסוק (לעיל יח, יח) ״למען הביא על אברהם״ ׳תני רבי שמעון בן יוחי אומר כל המעמיד בן יגע בתורה כאילו לא מת׳. וזה מבואר גם כן, כי בעל התורה במה שהתורה היא חיים, גם אינו דבר מקרה שיוסר ממנו, ואינו כמו החיים האלו שהם חיים מקריים, לכך האב אשר יש לו יחוס אל הבן וצירוף אליו - כמו שהבן בחיים, כך הוא גם כן בחיים, והבן זה היטב. ועוד יש בזה דבר נפלא ונעלם ודבר מה ארמוז אם תבין, וידוע כי המיתה היא קצה וסוף, ודבר שאין לו קצבה אין לו מיתה. ומפני שיעקב אין מתיחס לו קצה, כי הקצה הוא לשני גבולים שהם קצה, כי כאשר תניח ג׳ נקודות זו אצל זו אין לנקודה האמצעית קצה כלל, ומפני שיעקב הוא האמצעי בין אברהם ובין יצחק, והוא השלישי המכריע ביניהם, הוא כנגד הנקודה האמצעית שאין מתיחס לה קצת וגבול, ולפיכך יעקב אבינו לא מת. ודבר זה אמת וברור מאוד על פי החכמה. ובפרשת שמות (ד, יט) יתבאר עוד מזה אם תבין אותו, כי הם דברי חכמה מופלאה, רמזו חכמי האמת ליודעי מדע. ועל פי סוד הזה נקרא יעקב ״ישרון״ (ישעיה מד, ב) על שם היושר, כי כל דבר יושר אין לו קצה, שהקצה למי שנוטה מן היושר, אבל היושר אין לו קצה. וזה שאמר בלעם (במדבר כג, י) ״תמות נפשי מות ישרים ותהי אחריתי כמוהו״, רוצה לומר כי במה שהם ישרים - אין לישר מיתה בעצם, ונשמתו קיימת לעד - ״ותהי אחריתי כמוהו״, כי אין לדבר הישר אחרית במה שאינו נוטה לקצה, והוא נשאר באמצעי שאין לו קצה. ובספר דרך חיים נתבאר עוד, כי דברים אלו הם ברורים ליודעי חכמה. והמעלה שהיה אל יעקב אבינו שלא מת - כי החיים יש להם דביקות אל השם יתברך ביותר, וזהו מעלת החיים ״ואתם הדבקים בה׳ אלהיכם חיים כלכם היום״ (דברים ד, ד). ואם הדביקות הזה אינו לבני אדם, זהו שהחומר הוא המבדיל בין השם יתברך ובין (הגוף) [השכל], אבל יעקב נפרד מן הגוף, ויש לו החיים והדביקות עם השם יתברך, וזהו המעלה היתרה, וזה שאמר ׳יעקב אבינו לא מת׳׃

139 לשון הקודש ומלכות יוסף (על ״ירא לומר עבור על השבועה״) **(ו) אבל ירא היה לומר עבור וכו׳.** ואם תאמר וכי היה יותר מקפיד על ידיעת הלשון משהיה מקפיד על חכמת יוסף שלא היה חכם כמוהו, ויראה דודאי היה ירא יותר מן הלשון, כי ראוי שיהיה מלך על כל אומה ולשון היודע לשון כל אומה ואומה, ואם היה מגלה שהיה יודע בע׳ ואחד לשון היה נראה שהוא ראוי למלוך על כל הלשונות, וראוי למלוכה יותר מן פרעה. ולפיכך אל תתמה למה לא

(יד) וַיָּשָׁב יוֹסֵף מִצְרַיְמָה הוּא וְאֶחָיו וְכָל־הָעֹלִים אִתּוֹ לִקְבֹּר אֶת־אָבִיו אַחֲרֵי קָבְרוֹ אֶת־אָבִיו׃ (טו) וַיִּרְאוּ אֲחֵי־יוֹסֵף כִּי־מֵת אֲבִיהֶם וַיֹּאמְרוּ לוּ יִשְׂטְמֵנוּ יוֹסֵף וְהָשֵׁב יָשִׁיב לָנוּ אֵת כָּל־הָרָעָה אֲשֶׁר גָּמַלְנוּ אֹתוֹ׃ (טז) וַיְצַוּוּ אֶל־יוֹסֵף לֵאמֹר אָבִיךָ צִוָּה לִפְנֵי מוֹתוֹ לֵאמֹר׃ (יז) כֹּה־תֹאמְרוּ לְיוֹסֵף אָנָּא שָׂא נָא פֶּשַׁע אַחֶיךָ וְחַטָּאתָם כִּי־רָעָה גְמָלוּךָ וְעַתָּה שָׂא נָא לְפֶשַׁע עַבְדֵי אֱלֹהֵי אָבִיךָ וַיֵּבְךְּ יוֹסֵף בְּדַבְּרָם אֵלָיו׃ (יח) וַיֵּלְכוּ גַּם־אֶחָיו וַיִּפְּלוּ לְפָנָיו וַיֹּאמְרוּ הִנֶּנּוּ לְךָ לַעֲבָדִים׃ (יט) וַיֹּאמֶר אֲלֵהֶם יוֹסֵף אַל־תִּירָאוּ כִּי הֲתַחַת אֱלֹהִים אָנִי׃ (כ) וְאַתֶּם חֲשַׁבְתֶּם עָלַי רָעָה אֱלֹהִים חֲשָׁבָהּ לְטֹבָה לְמַעַן עֲשֹׂה כַּיּוֹם הַזֶּה לְהַחֲיֹת עַם־רָב׃

רש״י

תחתיהם, וזהו (במדבר ב ב) איש על דגלו באותות, באות שמסר להם אביהם לישא מטתו׃

נ:יד הוא ואחיו וכל העלים אתו - בחזרתן כאן הקדים אחיו למצרים העולים אתו, ובהליכתן הקדים מצרים לאחיו, שנאמר (לעיל פסוק ז) ויעלו אתו כל עבדי פרעה וגו׳ ואחר כך (שם ח) כל בית יוסף ואחיו, אלא לפי שראו הכבוד שעשו מלכי כנען שתלו כתריהם בארונו של יעקב נהגו בהם כבוד׃

רש״י (המשך)

נ:טו ויראו אחי יוסף כי מת אביהם - מהו ויראו, הכירו במיתתו אצל יוסף, שהיו רגילים לסעוד עמו על שולחנו של יוסף והיה מקרבן בשביל כבוד אביו, ומשמת יעקב לאי קרבן[140] ׃

נ:טז אביך צוה - שינו בדבר מפני השלום, כי לא צוה יעקב כן שלא נחשד יוסף בעיניו׃

נ:יט כי התחת אלהים אני - שמא במקומו אני, בתמיה, אם הייתי רוצה להרע לכם, כלום אני יכול, והלא אתם כולכם

גור אריה

היה פרעה יודע בלשון הקודש ובשבעים לשונות היה יודע, מפני שפרעה היה באותו זמן כולל כל הלשונות - ומושל על כולם, ולכך ידע בע׳ לשונות, אבל לשון הקודש למדריגת קדושתו - אין מתיחס לו כלל, ולפיכך לא למד פרעה לשון הקודש מיוסף או ממי שהוא, כי אין הלשון ראוי לו. ואם היה יוסף מדבר בלשון הקודש היו יודעים כי יוסף יותר ראוי למלוכה מפרעה, והיה זה פחיתות לו. ועוד יש לך לדעת כי יוסף אשר היה מלך במצרים היה זה נתלה בענין גדול מאד, לפי שהיה ראוי למלוכה מצד עצמו מצד השם יתברך, ולכך היה יודע בע״א לשונות, ופרעה עד ע׳ לשונות, כי מלכותו וגדולתו על כל הלשונות, ואם היה מגלה שהוא יודע בע׳ ואחד לשון היה פרעה נדחה, ולפיכך השביעו שלא יגלה את הדבר. ובודאי אין הפירוש על גלוי הלשון בלבד, רק הכוונה שהיה מגלה אל מצרים כי הוא ראוי מצד עצמו יותר מפרעה, ויהיו מורדים בפרעה וימליכו עליהם מי שהוא יותר ראוי למלוכה - וזהו יוסף, לכך היה משביעו שלא יהיה מראה להם שהוא יותר ראוי למלוכה במה שיוסף כולל כל הלשונות במעלתו, ודבר זה נפלא מאוד מאוד כאשר תבין עיקר זה׃

140 יחס יוסף לאחיו אחרי מות אביו (על ״ומשמת יעקב לא קרבן״) **(טו) ומשמת אביו לא קרבו.** פירוש כי קודם לכן היה מקרב אותם יותר מן השעור אשר ראוי, עד שיהיו אוכלים על שלחנו תמיד (רש״י כאן), ועכשיו לא קרבן כל כך. אבל אין לפרש דלא קרבן כלל, דאיך יתכן שלא יהיה יוסף הצדיק מקרב את אחיו. ועוד יש לומר שלא קרבן כלל, וזה מפני כי קודם שמת יעקב לא היה שעבוד עליהם, ולא היה שעבוד רק אחר מיתת יעקב (רש״י לעיל מז, כח), והיה מתירא שיאמרו מצרים ׳הבה נתחכמה להם׳ (עפ״י שמות א, י) כאשר יהיה יוסף עמהם, שהוא מלך חשוב, ויהיו נלחמים עמהם, ולפיכך לא קרבן, שנראה שאין ליוסף שום עסק עמהם. אבל כאשר היה יעקב חי לא היו חושבים המצרים כך עליהם, שהרי לא היה שעבוד עליהם עד שמת יעקב ואז חשבו עליהם המצרים, ויוסף חכם היה ולא רצה לקרב את אחיו כמו בראשונה׃

(כא) וְעַתָּה אַל־תִּירָ֣אוּ אָנֹכִ֔י אֲכַלְכֵּ֥ל אֶתְכֶ֖ם וְאֶת־טַפְּכֶ֑ם וַיְנַחֵ֣ם אוֹתָ֔ם וַיְדַבֵּ֖ר עַל־לִבָּֽם׃ (כב) וַיֵּ֣שֶׁב יוֹסֵ֔ף בְּמִצְרַ֖יִם הִ֣וא וּבֵית־אָבִ֑יו וַיְחִ֣י יוֹסֵ֔ף מֵאָ֥ה וָעֶ֖שֶׂר שָׁנִֽים׃ (כג) וַיַּ֣רְא יוֹסֵ֔ף לְאֶפְרַ֖יִם בְּנֵ֣י שִׁלֵּשִׁ֑ים גַּ֚ם בְּנֵ֣י מָכִ֔יר בֶּן־מְנַשֶּׁ֖ה יֻלְּד֥וּ עַל־בִּרְכֵּ֖י יוֹסֵֽף׃ (כד) וַיֹּ֤אמֶר יוֹסֵף֙ אֶל־אֶחָ֔יו אָנֹכִ֖י מֵ֑ת וֵאלֹהִ֞ים פָּקֹ֤ד יִפְקֹד֙ אֶתְכֶ֔ם וְהֶעֱלָ֥ה אֶתְכֶ֖ם מִן־הָאָ֣רֶץ הַזֹּ֑את אֶל־הָאָ֗רֶץ אֲשֶׁ֤ר נִשְׁבַּע֙ לְאַבְרָהָ֣ם לְיִצְחָ֔ק וְלְיַעֲקֹֽב׃ (כה) וַיַּשְׁבַּ֥ע יוֹסֵ֛ף אֶת־בְּנֵ֥י יִשְׂרָאֵ֖ל לֵאמֹ֑ר פָּקֹ֣ד יִפְקֹ֤ד אֱלֹהִים֙ אֶתְכֶ֔ם וְהַעֲלִתֶ֥ם אֶת־עַצְמֹתַ֖י מִזֶּֽה׃ (כו) וַיָּ֣מָת יוֹסֵ֔ף בֶּן־מֵאָ֥ה וָעֶ֖שֶׂר שָׁנִ֑ים וַיַּחַנְט֣וּ אֹת֔וֹ וַיִּישֶׂם֙ בָּאָר֔וֹן בְּמִצְרָֽיִם׃

רש"י

חשבתם עלי רעה והקב"ה חשבה לטובה, והיאך אני לבדי יכול להרע לכם:

נ:כא וידבר על לבם - דברים המתקבלים על הלב, עד שלא ירדתם לכאן היו מרננים עלי שאני עבד, ועל ידיכם נודע שאני בן חורין, ואם אני הורג אתכם מה הבריות אומרות כת של בחורים ראה ונשתבח בהן, ואמר אחי הם, ולבסוף הרג אותם, יש לך אח שהורג את אחיו. דבר אחר עשרה נרות[141] לא יכלו לכבות נר אחד וכו':

גור אריה

141 השבטים כמאורות העולם (על "עשרה נרות") **(כא) עשרה נרות וכו'.** פירוש השבטים הם כמו נרות המאירים, כי יש י"ב שבטים נגד י"ב כוכבים המאירים את כל העולם, ולפיכך אמר להם 'עשרה נרות כו'', אף כי היו חושבים להרוג אותו (לעיל לז, כ) היה ניצול מידם, וכל זה מפני שהיה אחד מן השבטים דומה למזל ברקיע אשר אי אפשר לאבד, כל שכן שהוא יחיד שלא יוכל לאבד עשרת השבטים. אבל אין לפרש דאין אחד יכול להרוג עשרה, דזה אין אין ראיה, כי יוסף שאני שהיה מלך, והיה יכול לצוות לאלף אנשים להרוג אותם, אלא אמר כי השבטים הם נרות המאירים את העולם. והשתא יתורץ מה שאמר 'עשרה נרות ואין דרך נרות לכבות', והוי ליה לומר 'עשרה בני אדם לא יוכלו לכבות אור אחד', אלא שקורא כל השבטים בשם נרות, לפי שהם דומים למזלות המאירים:

ברוך ה' לעולם אמן ואמן [תהלים פט, נג]. יהי שם ה' מבורך לעולם אמן ואמן [ר' תהלים קיג, ב]. סליק ספר בראשית: